

[316] Arap Geleneği

Arapça Semitik dillerdendir. Arap Yarımadası'nda doğmuş fakat 7. yüzyılda İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte doğduğu yerin sınırlarını aşmıştır.

İslamiyetin yükselişinden ve "Arap ulusunun" birleşmesinden önce, bugün Arap Dünyası olarak bilinen coğrafyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar, farklı sebeplerden ötürü ikidil konuşuyorlardı. Arapçada neredeyse İslamiyet'in doğuşuna kadar bir yazı sistemi gelişmediğinden, ticaret ve eğitimde Süryanice ve Aramice gibi farklı diller(Hitti 1937: 70ff.), günlük hayatta ise Arapça kullanılıyordu. [317] Bu insanların etnik kökenleri farklıydı ve bugünkü Suudi Arabistan, Yemen ve Körfez Ülkeleri'nin bulunduğu yarımada'daki göçebe kabile yaşantısı ile Mezopotamya topraklarındaki tarım ve ticaret yaşantısı arasında değişen farklı yaşam tarzlarına sahiptiler. Yarımada'daki Arap kabileler, dış güçlerin yönetimi altında değildi; ancak diğer bölgelerdeki Araplar, Bizans ya da Sasani İmparatorluğu tarafından yönetiliyordu.

7. yüzyılda İslamiyetin doğuşu, Arap halklarının tarihi açısından en önemli olaydır. Bu durum, bölgenin siyaset, kültür ve dil haritasını sonsuza dek değiştirmiştir. İslamiyet Hz. Muhammed zamanında yayılmaya başlamış ve bu yayılma 632'de ölümünden sonra büyük bir hız kazanmıştı. 698 yılında Irak, İran, Suriye, Mısır ve Güney Afrika artık bu yeni siyasi ve dini düzenin bir parçası olmuştu. Bu büyüme İslam İmparatorluğu'nun günümüz Pakistan'ından İspanya'ya kadar genişlemesiyle zirveye ulaştı.

Farklı hanedanların başa geçmesiyle İmparatorluk merkezinin bir şehirden diğerine taşınması ve farklı bölgelerde birkaç hilafet kurumunun olması nedeniyle İslam Dünyası'nın siyasi tarihi oldukça karmaşıktır. En önemli dönemler ile halifelikler şunlardır:

- *Dört Halife Dönemi*: Bu dönem, 632'de Hz. Muhammed'in ölümü ile başlayıp, 661'de Hz. Ali'nin ölümü ile sona erer. Bu dönemde, halifelik merkezi bugünkü Suudi Arabistan'ın Medine şehrinde, Irak'ın Küfe ve Basra şehirlerine taşınmıştır.
- *Emevi Halifeliği (661-750)*: Merkezi Şam'dı.
- *Abbasi Halifeliği (750-1258)*: Başkenti Bağdat'tı.
- *Fatımi Halifeliği (909-1171)*: Merkezi Kahire'de bulunan ana hilafetin Şii koluydu.
- *Emevi Halifeliği'nin kolu (929-1031)*: İspanya'nın Cordoba Şehrinde kurulmuştu.
- *Osmanlı Halifeliği (1517-1924)*: Merkezi İstanbul'du. Bu son halife Türktü.

Hilafet makamı (yani Müslümanların lideri) resmi olarak 1924'te kaldırıldı.

Arap çeviri tarihi açısından Dört Halife Dönemi ile Fatımi Halifeliği ve İspanya'daki Emevi Halifeliğinin kolu, nispeten daha az öneme sahiptir. Arapların İspanya'yı fethi, çeviri hareketinin önemli bir dönemiyle ilişkili olsa da, bu hareketin büyük bir bölümünü Arapça'ya değil, Arapça'dan yapılan çeviriler oluşturmaktaydı (bkz. İspanyol Geleneği).

Arapça'ya yapılan çevirilerin tarihi açısından en önemli dönem, Emevi ve Abbasi Halifeliği dönemleridir. Bunu, İslam Dünyası'nda 12. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar süren uzun bir entelektüel durgunluk dönemi izlemiştir.

İslam İmparatorluğu'ndaki ün kazanmış çeviri hareketinin bu denli büyümesi, Arapça'nın Kuran'ın biçimini oluşturma ihtiyacı ile başlayan (bkz. Kuran Çevirisi) yazılı bir dil geliştirmesiyle ilgilidir ve bu büyüme buna bağlıdır. Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan'ın, İmparatorluğun yönetim dilinin

sadece Arapça olacağını ilan etmesi, bu dili ortak dil konumuna getirmiştir. O zamandan beri de Arapça, tüm Arap ülkelerinin resmi dili olmuş ve Arap Dünyası'ndaki çeşitli dini ve etnik grupların, kendilerini bir "millet" olarak düşünmelerini sağlayan birleştirici bir rol oynamaya devam etmiştir.

Arap İslam İmparatorluğu'nda Çeviri (7. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar)

İslamiyet'in doğuşundan önce bazı küçük ölçekli çeviri faaliyetlerinin olduğu görülmüştür. Halep yakınlarında [tarihi] M.S. 513'e kadar giden ve Yunanca, Süryanice ve Arapça yazılmış bir yazma bulunmuştu. Bu yazma, başka bilgilerin yanısıra, bulunduğu kilisenin inşasında yer alan kişilerin isimlerini de veriyordu (Ali 1986: 15). Kimi sözlü ve yazılı çeviri faaliyetleri İslamiyetten çok önceki dönemlerde de yapılmış olmalıdır. Elimizde bununla ilgili çok az kayıt olmasına rağmen [318] Hz. Muhammed, Mısır naibi gibi kimi yöneticilere yeni dini benimsemelerini teşvik eden mesajlar gönderiyordu. Hz. Muhammed ile Arap olmayan yöneticiler arasındaki böyle bir alışveriş, dilsel bir uzlaşım olmadan gerçekleşemezdi. Dahası; Kuran'ın kendisi de Yunanca, Farsça, Süryanice ve İbranice'den alınmış pekçok sözcük içermektedir.

İslamiyetin yükselişiyle gelişen bu yeni kültürel çevre ve İslam İmparatorluğu'nun yayılması, Arap Yarımadası'nda yaşayanların daha önce tecrübe ettiklerinden son derece zengin ve çok daha karmaşıktı. Yeni imparatorluk, Doğu ve Batı medeniyetlerinin birleşme noktasında bulunmaktaydı ve dönemin en gelişmiş Yunan, Hint, Fars ve Mısır gibi kültürel geleneklerini bir araya getirmişti. Bu gelişmenin en önemli sonuçlarından biri, Arapça'nın aynı etnik kökene sahip insanların konuştuğu ve temelde sözlü bir dilden, birçok etnik ve dilsel grubu barındıran uçsuz bucaksız bir medeniyetin ortak yazılı ve sözlü dili haline gelmesiydi.

Çöl yaşantısından gelen göçebe Arapların fethettikleri kavimlerden öğrenecekleri çok şey olmasına karşın, bu kavimlere karşılığında verecekleri çok az şeyleri vardı. Öğrenmeye de çok isteklidirler. İlk kez karşılaştıkları medeniyetlerin zenginliklerinden büyülenmişler ve Kuran'dan da ilmin bulunabileceği her yerde onu aramanın cesaretini alarak, yönetimleri altındaki kavimlerin ilmini temellük etmenin büyük mücadelesini vermeye başlamışlardı. İlmün yeni kaynaklarına ulaşma aracı olarak da elbette çeviriye yönelmişlerdi. 8. ila 11. yüzyıl dönemi, 704 yılında Semerkant'ın ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra kağıdın İslam dünyasına girmesiyle, benzeri görülmemiş bir çeviri faaliyetine tanıklık etmiştir. Arapların kağıtla tanışması sonucunda, sözlü Arap kültürünün yazılı kültüre dönüşme süreci gerçekten işleyebilmiş, çeviri de bu sürecin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Araplar tarihte büyük ölçekli ve planlı ilk çeviri faaliyetini başlatmış olmalarından ötürü beğeni kazanmışlardır. Bu faaliyet, Emeviler döneminde (661-750) başlamış ve Abbasiler döneminde (750-1258), özellikle çevirinin Altın Çağı olarak bilinen El-Memun döneminde zirveye ulaşmıştır.

Bu faaliyetin merkezi, Abbasi Halifesi el- Mansur tarafından kurulan ve ünlü *Binbir Gece*'deki pekçok olayın geçtiği yer olan Bağdat'tı.

Çeviriye yönelik bu benzeri görülmemiş adanmışlığın daha önce bilinen çeviri faaliyetlerinden aşağıdaki üç nedenden ötürü farklı olduğu düşünülebilir (el-Kuri 1988: 24):

- a. Kaynak dillerin çeşitliliği: Araplar Sanskritçe, Farsça, Süryanice, Yunanca, Aramice ve başka dillerden yoğun çeviri yapmışlardır.
- b. Alan ve konuların çeşitliliği: Araplar ilmin bütün alanlarıyla ilgilenmişlerdir. Matematik, astronomi, felsefe, mantık, tıp, kimya, siyasetle ilgili yazmaları çevirmişlerdir. Edebiyat çevirilerine bu dönemde daha az ilgi göstermişlerdir. Bunun sebebi kısmen, edebiyat

çevirilerinin İslami öğretilerle çatışan dini söylenceler içermesi; kısmen de Arapların zaten güçlü bir edebiyat geleneğine sahip olmalarıdır.

- c. En önemlisi ise, İslam yönetimi altında gelişen çeviri hareketinin planlı ve kurumsal olmasıdır. Çeviri, yönetimden himaye ve destek görmüştür. Çeviri işini başlatmak ve düzenlemek için özel kurumlar ya da tercüme odaları, kurulmuştur. Bu şekilde çalışan ilk tercüme odası, ikinci Abbasi halifesi el-Mansur (754-775) döneminde kurulmuş ve er-Reşid (786-809) ve el-Memun (813-33) döneminde önemli ölçüde gelişmiştir.

Emeviler Dönemi

8. yüzyılın ilk yarısı, İmparatorluğun köklü kurumlarının temelini atıldığı bazı gelişmelere tanıklık etmiştir. Bunlar, posta servisinin açılması, Arap para sisteminin kurulması, en önemlisi de Arapça'nın, Şam'daki Yunanca, Irak'taki Pehlevice ve Mısır'daki Kıpti dilinin yerini alarak yönetimin resmi dili olmasıdır. [319]

Çeviri faaliyeti ciddi anlamda bu dönemde başlamıştır. İslam İmparatorluğu'nda çeviri ve yazı faaliyetleri açısından en güvenilir ve kapsamlı kaynak, El-Nedim tarafından 988 yılında derlenen *El-Fihrist* adlı eserdir. Bu eser, Kıpti dilinden ve Yunanca'dan ilk çevirileri başlatan (el-Nedim, el-Kuri 1988:31 içinde) ve hilafet makamını elde edemeyince ilmin peşine düşen kişinin, ikinci Emevi halifesinin oğlu Prens Halid olduğunu ileri sürmektedir.

Literatürde, bu faaliyetin Prens Halid'e atfedilmesine karşı çıkılsa da (Hitti 1937: 255), ilk çevirilerin bu dönemde, Yunanca ve Kıpti dilinden yapıldığı kabul görmektedir. Dahası, El-Fihrist, Prens Halid'in mineralleri altına dönüştürmenin mümkün olduğuna inanması sebebiyle, ilk çevrilen akitlerin kimya üzerine olduğunu da iddia etmektedir. Her halükârda, bu dönemde yapılan çevirilerin tıp, astroloji ve kimya üzerine akitleri içerdiğini bilmekteyiz. İlaveten, Halife Mervan yönetiminin Arapçayı kullanması, doğal olarak ilk etapta belli sayıda resmi belgenin çevirisini gerektirmiştir.

Bizans ve Fars şarkılarının çevirileri de ilk bu dönemde görülmeye başlamıştı. Çeviriler, ilk Mekkeli müzisyen ve Emevi Dönemi'nin en meşhur kişilerinden olan Said bin Miscah tarafından yürütülmekteydi (Hitti 1937: 275).

Yunan aforizmalarının(hikemi edebiyat) büyük bir kısmı, Emeviler Döneminin sonuna doğru Arapça'ya çevrilmiştir. Aslında bu aforizmaların tamamı Aristo ve İskender ile bağlantılıydı (Gatas 1975:444). Bu çevirilerin 9. ve 10. yüzyıllarda Arap şiirine güçlü bir etkisi olmuştu. Bu dönemin en ünlü Arap şairlerinden ikisi olan Ebu el-Atahiye ve el-Mutenebbi, şiirlerinde aforizmaları kullanmışlardı.

Abbasiler Dönemi

Emevi İmparatorluğu'ndaki seçkinlerin büyük bir çoğunluğu (etnik açıdan) Arap olsa da, Abbasi İmparatorluğu daha çok sayıda etnik gruptan oluşmaktaydı. Etnik kökeni Arap olanlar, bu kavmin ve seçkinlerin yalnızca bir bölümünü oluşturmaktaydı. Böyle olunca, Arapça konuşan herhangi bir Müslümana atfen, dinini ve ırkını düşünmeksizin 'Arap' sözcüğü kullanılmaya başlandı. Bu dönemde oluşturulan büyük ilmi kaynaklara (Arap tıbbı, Arap felsefesi vb.) başvururken, bu ilmin, ister istemez Yarımada'da etnik kökeni Arap olanlara yönelik olmadığı da akıllarla gelmelidir. Etnik kökeni Arap olanların mükemmel oldukları kimi alanlar olmuştur; ancak hem çeviri hem de telif eser oluşturma bakımından başı çekenler, Farslar, Süryaniler ve Yahudilerdi. Özellikle Farslar, Müslüman toplumun entelektüel gelişiminin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. 10. ve 11. yüzyıla kadar, Arapça dahi Farsçanın etkisi altında daha da zenginleşmiştir.

Genel anlamda, insanların iç içe geçtiği bir imparatorlukta, bir çeviri ya da özgün eseri belli bir etnik gruba mal etmek çoğu kez zordur. Örneğin Arapça'daki ilk ilmi eser, Fars kökenli bir Yahudi fizikçi (Basralı Masarcavayh) tarafından yapılmış bir çeviriydi. Bu çevirinin kaynağı, İskenderiye'deki

bir Hristiyan papaz Ahrun tarafından Yunanca yazılmıştı (Hitti 1937: 255). Benzer şekilde kaynak ile çeviri eseri birbirinden ayırmak ve dolayısıyla çevirinin gerçek kaynağını bulmak genelde zor olmaktadır. Batı'da Arap edebiyatının en iyi bilinen eseri olan *Binbir Gece*, aslında Farsça eski bir esere dayanmaktadır (*Binbir Gece* masallarındaki hikaye anlatıcısının adı Şehrazat, bir Fars adıdır). Bu yüzden de bu eserde, Hint kökenli birkaç hikaye vardı. Hikayelerin bazıları daha sonradan eklenmiş olup yeni bağlamdan ve Arapça yazımdan etkilenmiş olabilirdi.

İskenderiye 642 yılında ele geçirildi ve Araplar bu şehrin büyük bilgelik geleneğinin zenginliğinden faydalanmaya başladılar. İlk eğitim merkezleri, 8. yüzyılda Irak ve Mısır'da görülmeye başlandı ve sonradan erken Abbasi halifeleri de çeviriye ilgi duymaya başladı. İkinci Abbasi halifesi el-Mansur (754-75) bir dizi çeviriyi başlattı ve bir tercüme odası kurdu. Aynı şekilde El-Reşit (786-809) de çeviri faaliyetini desteklemiş[320] ve el-Mansur'un kurduğu tercüme odasını büyütüştü. Fakat 8. yüzyılda İslamiyet'in en önemli yüksek öğretim kurumunu kuran el-Memun olmuştu. Bu kurum aynı zamanda Arap tarihindeki en ünlü çeviri merkeziydi. Bağdat'taki Beyt-ül Hikme bir üniversite, kütüphane ve tercüme odası olarak işlev görmekteydi ve Yunanca, Süryanice, Sanskritçe ve Aramice'den çeviriler yapan 65 çevirmen bulunmaktaydı. El-Nedim, *el-Fihrist* isimli eserinde Beyt-ül Hikme'de 47 çevirmenin yalnızca Yunanca ve Süryanice'den, 17 çevirmenin Farsça'dan, 2 çevirmenin Sanskritçe'den ve birinin de Aramice'den çeviri yaptığından bahsetmektedir. (Kaya 1992: 391)

Abbasi döneminde çok çeşitli eserler çevrilmişti. Ptolemy'nin *Geography (Coğrafya)* adlı eseri Arapça'ya doğrudan ya da Süryanice üzerinden çevrilmişti. Bu çevirilerin en ünlüsü Sabit bin Kurre tarafından yapılan çeviridir. Süryanice'de zaten var olan Yunanca eserler, tercüme odalarının başında olan Nasturilerin hala dinsel iletişim dili olan Süryanice'den Arapça'ya çevrilmişti. Süryanice'de bulunmayan Yunanca eserler ise, ya doğrudan Arapça'ya ya da önce Süryanice'ye daha sonra Arapça'ya çevrilmiştir. Aristo'nun *Etik* eseri başta olmak üzere Yunan ahlak felsefesi eserleri çevrilen ilk eserler arasındadır ve *Ahlak İlmi* (lit. davranış/tutum bilimi) olarak bilinen felsefenin temelleri atılmış oldu. Bilimsel astronomi çalışması Muhammed bin İbrahim el-Farazi tarafından çevrilmiş bir Hint bilimsel eseri olan *Sindhind* çevirisinden etkilenmiştir. El-Farazi'nin *Sindhind*'i ve başka Hint eserlerini çevirmesiyle Müslüman dünyası ve daha sonradan Avrupa, Hint sayı sistemini ve "sıfır"ı tanımıştır.

Görünen o ki, Araplar Yunanca'dan öncelikli olarak bilimsel ve felsefi eserleri çevirmişler ve Yunan drama ve şiirine ya çok az ilgi göstermişler ya da hiç göstermemişlerdi. Literatüre göre, bu dönemde Arapça'ya kaynak metinlerin bir çoğunu Yunanca'dan ziyade Farsça sağlamıştı. Diğer yandan Hindistan, hikemi edebiyatın ve matematiğin ana kaynağıydı; ama Fars edebiyatındaki çoğu ürünün kökeninin Hint kaynaklarında bulunabileceği akıllara gelmelidir. Örneğin; *Binbir Gece* ve *Kelile ve Dimne* (Arap edebiyatındaki başka bir önemli eser) Orta Farsça çevirisine dayanır. Bu da aslında Sanskrit kaynaklara dayanmaktadır. Büyük bilimsel tıp eseri *Charak Samhita* çevirisinde olduğu gibi (Meyerhof 1937: 26), çeviriler genelde Farsça aracılığıyla yapılmasına rağmen, Sanskritçe de tıp eserleri için kaynak dil olarak önemliydi.

Bu dönem çevirmenlerinin çoğu Hristiyandı (Rosenthal 1975: 6) ve çoğu alimdi. Bunların en ünlüsü Beyt-ül Hikme'nin başına geçen ve Arapça'da gözbilim üzerine en eski sistematik eser olan *Gözlerin Düzensizlikleri* adlı eserini yazan Yuhanna bin Masaveyh'di (777-857).

Bu dönemin en dikkat çeken çevirmenlerinden biri de Huneyn bin İshak'tı. El-Memun kendisine çevirdiği kitaplar ağırlığınca altın ödemekteydi. Bin İshak biraz da aç gözlülükle, çevirilerini büyük harflerle, kalın ve ağır kağıtlara ve satır aralarında büyük boşluklarla yazıyordu. (Difa 1984/85: 111; Huri 1988: 40) Onun bu açgözlülüğü, yazmalarının yüzyıllar boyunca tam ve okunabilir kalmasını sağlamıştır.

Bin İshak, Aristo, Platon ve Ptolemy'nin eserlerinin de dahil olduğu 100 yazmayı Süryanice'ye, 39 yazmayı da Arapça'ya çevirmiştir. Ona bu hırslı işinde oğlu İshak ve yeğeni Hubeş yardım etmiştir.

Diğer bir üretken çevirmen de Sabii dinine mensup Sabit bin Kurre'ydı. (836-901) Sabiiler yıldızlara tapan bir toplumdur ve doğal olarak astronomiye eskiden beri süregelen bir ilgileri vardı. Bin Kura ve öğrencileri astronomi ve matematik üzerine Arşimed ve Pergalı Apollonius'un eserlerinin de dahil olduğu Yunan eserlerinin birçoğunu çevirmekle yükümlüydü. (Hitti 1937: 314) Bin İshak'ta olduğu gibi oğlu Sinan, Torunları Sabit ve İbrahim ve büyük torunu Ebu el-Faraj'ın dan içinde olduğu ailesinin diğer fertleri de onun yolunda ilerlemiş ve kendilerini çevirmen olarak tanıtmışlardı.

Bu dönemde iki çeviri yöntemi benimsenmiş gibi görünmektedir (Rosenthal 1975: 17). [321] Bu yöntemlerin ilki Yuhanna bin el-Batrik ve bin Naima el-Himsi tarafından kullanılmıştı. Bu çeviri yöntemi aşırı derecede harfiyendi ve bunda esas olan her Yunanca kelimenin Arapça eşdeğerini bulmak, böyle olmaması durumunda ise Yunanca kelimeyi Arapça'ya aktarma yoluna gitmekti. Bu yöntem tam olarak başarılı olmuyordu ve el-Batrik tarafından yapılan çeviriler daha sonradan gözden geçirilip düzeltiliyordu. Çevirileri düzelenlerden en önemlisi el-Memun'un emrindeki Huneyn bin İshak'tı. Bu yüzden de bin İshak ve onu izleyenler, çevirinin didaktik bir işleve sahip olduğunu düşünerek erek metnin okunabilirliğine ve erişilebilirliğine önem vererek erek dile ve erek metnin okuyucusunun beklentilerine öncelik vermişlerdir. Örneğin; bin İshak çevirilerinin tıp biliminde uzman olmayan ya da felsefe hakkında bilgi sahibi olmayan biri tarafından da anlaşılabilen hoş ve duru bir biçimi olduğunu düşündüğünden çevirilerini açıkça övmüştü.

Çevirinin en başarılı yöntemine ilişkin yorumlara ek olarak, belli metin türlerinin çevrilip çevrilemeyeceği, çeviri metinlerin güvenilir kaynaklar olup olmadığı ve Yunanca ve Süryanice'nin Arapça'nın yapısına müdahalesi gibi meseleler üzerine de düşünülmüştü. Dönemin en ünlü yazarlarından biri olan El-Cahız (869), çevirmenler ve çevirileri üzerine beyanlarında özellikle iğneleyiciydi.

Çünkü çevirmenin asla adil olamayacağı ve sadakatini savunamayacağını düşünüyordu. (Salma Carr'dan alıntılanmıştır 1996). Çevirmenler işlerinin bu şekilde nadiren eleştirilmesi haricinde oldukça lüks bir hayat sürüyormuş gibi görünüyordular. El-Nedim (988, Hitti'den alıntılanmıştır 1937: 306) Huneyn bin İshak'ın bir gününü şöyle anlatmaktadır: Banyosunu yapardı, sabahlığını kuşanır, hafif bir içecek çörebilirdi tadını çıkarır, öğle uykusu için uzanır, uykudan sonra kalkıp tütsüyle cildini nemlendirirdi. Akşam yemeğini yiyip tekrar uyur ve uyanırdı. Uyandıığında dört ratıl yılanmış şarap içerdi. Canı taze meyve çekerse Şam elması ya da ayva yerdi.

Abbasi dönemindeki çevirinin Atın Çağ'ını, kimya, coğrafya, dilbilim, dinbilim ve felsefenin de içinde olduğu birçok alanda zengin bir özgün eser yazma dönemi izlemişti. Yine, en önemli katkısı İmparatorluğun Arapça konuşan (yani etnik kökeni Arap olmayanlar) tebaası, özellikle İbn-i Sina, el-Tebari ve el-Razi gibi Farslar yapmıştı. Bu telif eser yazımının büyük bir kısmında Aristo gibi Yunan kaynakları üzerine bir dizi yorum bulunmaktaydı. Bunu yapan yazarlar, Yunan ilmi üzerine pek bilgi sahibi değillerdi ve felsefi konularını geliştirmek için mevcut Arapça çevirilere güveniyorlardı. İbn-i Rüşd ve Yahudi felsefeci (aynı zamanda, dinbilimci ve fizikçi) Musa bin Maymun (Maimonides)'un eserleri bunu doğrulamaktadır. Çevirinin Altın Çağ'ını izleyen "telif eser yazımı"nın başka bir ilginç özelliği de bazı eserlerin Arapça yazılmasına rağmen ya kaybolup sonradan yalnızca İbranice çevirilerinin veya İbranice'den Latince'ye çevirilerinin bulunması (İbn-i Rüşd'ün yorumlarında olduğu gibi) ya da başlangıçtan beri İbranice karakterlerle yazılmış olmasıdır (İbn-i Maymun'un eserlerinde olduğu gibi; Hitti 1937: 582ff)

İslam Dünyası'nda 10. ve 11. yüzyıllarda gerçekleşen ilim yeşermesi ve daha sonradan Batı'da doğa bilimleri ve felsefe dahil olmak üzere ilmin tüm alanlarındaki gelişimin hız kazanması, Abbasi

yönetimi tarafından yürütülen çeviri programı olmasaydı vuku bulamazdı. Bu yüzden çeviri yalnızca İslam Dünyasının değil tüm dünya tarihindeki entelektüel faaliyetin en önemli döneminin merkezindedir.

Osmanlılar Döneminde Çeviri

10. yüzyıl sonu ile erken 11. yüzyılda başlamak üzere, İslam İmparatorluğu Mısır ve İspanya'da rakip halifeliklerin ve İmparatorluğun çeşitli kısımlarında pek çok irili ufaklı hanedanlığın kurulmasıyla sonuçlanan [322], uzun süren kademeli bir çözülme yaşamaya başlamıştı. Bir dizi Moğol İstilasının sonunda Bağdat yıkılmış ve 1258'de Hülagü tarafından halife ve devlet adamları katledilmişti. Uzunca bir süre İslam Dünyasını yönetecek bir halife olmadı. 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürecektir yeni bir güç olan Müslüman Osmanlılar sonunda bölgenin kontrolünü eline aldı ve 1517'de halifelik sıfatına sahip çıktı. Bu politik düzen altında Arapça, eğitim ve kanun dili olmaya devam etti. İkincisi de Osmanlılar Müslüman olarak imparatorluklarını İslam hukukuna göre yönetmek zorundaydı. Başka alanlarda Arapça yerini Türkçe'ye (günümüzde devlet dilidir) ve Farsça'ya (resmi yazışma dili olmuştu) bırakmaya başlamıştı. O dönemde Arapça eğitim dili olarak Türkçe'yle beraber kullanılmasına rağmen, çeviri hareketinde önemli bir rol oynamaya devam etmişti.

Arap Dünyası Osmanlı yönetiminin ilk birkaç yüzyılında büyük ölçüde izole olmuş ve kültürel ilişkiden yoksun kalmıştı. Avrupa ile ilk ilişki 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle olmuştu. Bu yalnızca 3 yıl sürdü ama bölgenin entelektüel gelişimi üzerine önemli bir etkisi oldu. Napolyon beraberinde içinde bölgenin ilk Arapça basınına kuran belli sayıda oryantalistin bulunduğu "bilimsel sefer" getirmişti. Başta, beraberinde Malta'da tutsak ettiği bazı gemiciler dahil olmak üzere (el-Şayyal 1950: 36) kendi mütercim ve tercümanlarını getirdi. Bu "yabancı" mütercimler Napolyon'un İskenderiye'ye dağıttığı Arapça el ilanını hazırladılar. Bu, Mısır halkını garanti altına almak ve onları yöneticilerine karşı isyana kıskırtmak için hazırlandı. Bu yabancı mütercimlerin ürettikleri el ilanları dilbilgisi açısından bozuk ve şekil olarak zayıftı (el-Cabarti, el-Şayyal'dan 1950:36 alıntılanmıştır). Fransızlar, kararnamelelerini okumak ve kızgın kalabalıkları yatıştırmak için de yabancı mütercimlere güvendiler.

Buna ek olarak, tercümanlar *Divan*'da çalıştı. Burada davaları çeviriyor ve mektup ve beyanları okuyorlardı. El-Cabarti bu yabancı tercümanların Arapça'ya tercüme yaparken Fransızca'yı kullandıklarını söylemektedir.

Bu dönemdeki mütercim ve tercümanlar 3 ana gruba ayrılmaktadır:

- a. Malta'da Fransızlarca tutsak edilip Mısır'da mütercim olarak çalışmak üzere salıverilen Fas, Arap ve Türk denizciler.
- b. Bilimsel sefere eşlik eden Fransız oryantalistler. En iyi bilinenleri Venture, Jauper ve L'Homaca'dır.
- c. İşgalcilerin dinini benimsemelerinin yanı sıra, hem Fransızcası hem de Arapçası çok iyi olan Hıristiyan Süryaniler. Bu 500 Hıristiyan Süryaniden bazıları 1801'de Fransızlarıyla Mısır'ı terk edip, Marsilya'ya yerleşmişti (el-Şayyal 1950: 45ff). Bu dönemde yalnızca birkaç Mısırlı çeviri yapmıştı. En iyi bilinenleri Pere Anton Rafael'di. Bu Süryani kökenli Hıristiyan papaz, Napolyon'un Mısır Bilim Akademisi'nin tek Arap üyesiydi.

Fransızların himayesindeki çeviri faaliyetinin büyük bir kısmında resmi belgelere ve yasal kararnamelere yoğunlaşılmıştı. Fakat bu dönemde birkaç ilginç metin de çevrilmiştir.

Muhammed Ali Döneminde Çeviri

Halife adına Mısır'ın yönetimini ele geçirmek için gönderilen Osmanlı askeri Muhammed Ali 1805'te kendini Mısır'ın ve daha sonradan Suriye ve Sudan'ın fiili yöneticisi olarak kabul ettirmeyi başardı. Muhammed Ali'nin askeri amaçları vardı. Bu amaçları bir yabancı eğitim programı başlatarak destekleme yoluna gitti. Profesyonel okullar kurdu ve öğrenci topluluklarına Avrupa'da eğitim görmeleri için hami oldu. Döndüklerinde bu öğrencileri ordunun ve yönetimin modernleşmesi için gerekli gördüğü metinleri çevirmeleri için eğitti. Başlarda Doğu Akdeniz Ülkeleri'nden Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin pek çoğu Türk ya da Hristiyandı; fakat Mısırlı öğrenciler de sonradan bu öğrenim akımına katılmaya başladı.

Bu dönemin en üretken mütercimleri Lübnan ve Suriyeli Maruni Hristiyanlardı. Bu mütercimler Katolik dinbiliminden çeşitli eserli benimseyip çevirmiş ve [323] Fakr el-Din gibi siyasi liderler tarafından Avrupa mahkemeleriyle ilişkilerde tercüman olarak kullanılmışlardı (Hurani 1962: 55-6). Muhammed Ali ve oğulları döneminde bu topluluk daha özgürdü ve kendi okullarını kurabilmişlerdi. Burada kitaplar çevirip, bu kitapları kendi basımevlerinde başmışlardı. Bu misyondaki okulların öğrencileri sonradan yerel hükümet ve bölgedeki yabancı diplomatlar ve Arap Dünyası'ndaki ilk gazeteci neslin oluşması için tercüman olarak çalıştılar.

Bu dönemde görülen çevirilerin bazıları Avrupalılar tarafından yapıldı. Bunların arasında Arapça'ya astronomi ve doğal bilimler üzerine birkaç Fransızca kitap çeviren Fransız konsülü Basili Fakr vardı.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Fransızca temel kaynak dildi ve Fransa, Muhammed Ali'nin hami olduğu öğrencilerin temel istikameti idi. Özellikle modern Arap draması varlığını, bu dönemde Arapça'ya Fransız dramasının büyük bir kısmını aktarmış olan Mısır'daki Lübnanlı göçmenlerin çeviri çabalarına borçludur (bak. Sadgrove 1996). Bu mütercimler, yakın ve harfiyen çevirilerle başlayıp, sonunda Molyer'in oyunlarındaki karakterlerin isimlerini ve olayın geçtiği yeri bile değiştirdikleri oldukça derin adaptasyonlara doğru ilerlediler. Fakat Arapça'ya yalnızca Fransız drama metinleri değil, Fransız drama geleneğinin bütünü aktarıldı. Arap Tiyatrosu'nda (özellikle Mısır, Suriye ve Lübnan) günümüzde kullanılan terimlerin pek çoğunun Fransızca kökenli olduğu görülmektedir. Örneğin; *decor*, *vaudeville* ve *exessoire*.

Rifa el-Tahtavi(1801-73) 1826'da Muhammed Ali tarafından Fransa'ya dini bir rehberle gönderildi. El-Ansun mezunu olan Tahtavi, bu dönemin çevirisinde önemli bir yere sahip ve dönemin önde gelen eğitmeni olacaktı. Fransızca'yı mükemmel bir biçimde öğrendiği Paris'te 5 yıl kaldı.

Dönüşünde Muhammed Ali'nin uzman okullarında mütercim olarak çalıştı ve daha sonradan kendi tavsiyesi üzerine 1835'te Muhammed Ali tarafından kurulan, aslında *tercüme okulu* diye anılan el-Asun'a (lit. "diller") başkanlık etti. El-Asun el-Tahtavi'nin kendisi tarafından çeşitli bölgelerden seçilen 80 öğrenciyle yola çıktı. Birkaç yıl içinde bu sayı, coğrafya, matematik gibi teknik alanlara ek olarak Arapça, Fransızca ve Türkçe (doğal olarak İngilizce)'den çeviriler yapan 150 öğrenciye kadar yükseldi. El-Tahtavi, çevirisini gerekli görüp okuldaki çeviri öğrencileri arasında dağıtılmasını uygun gördüğü belli sayıda kitabı seçecekti. Öğrencilere bu kitapları çevirirlerken yardım edecek ve daha sonradan her metni baskıya gitmeden önce kendisi gözden geçirecekti. Tahtavi ve öğrencileri Arapça'da çok sayıda Avrupa kaynağının bulunmasında ve ilmin farklı alanlara yayılmasında aracı oldular. En ünlü çevirileri arasında antik dünya, Orta Çağ, çeşitli kral ve hükümdarların tarihi, Monte'nin *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* adlı eseri ve tıp, coğrafya, askeri bilim ve diğer teknik alanlarda çok sayıda metin vardı.

Baker, Mona (1998) "Arabic Tradition" in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Mona Baker (ed.). London and New York: Routledge, 316-325. [Çeviren: Figen Tuncer, Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü Lisans Bitirme Projesi, 2010. Her hakkı saklıdır]©

Muhammed Ali tarafından kurulan okullarda eğitim yabancı hocalar tarafından başta Fransızca ve İtalyanca veriliyordu. Bu hocalar öğrencileriyle iletişim kurmak için sınıftaki tercümanlara güveniyorlardı. Bu yüzden eğitimde tercümanların kullanılmasının o dönemde oldukça yaygın bir uygulama olduğu görülmektedir.

İncil'in Arapça'ya ilk tam modern çevirisi 1850'lerde Britanya, Cambridge'deki misyonerlerce yapıldı. Bu çevirinin yerini 1865'te Amerikalı misyonerlerce Beyrut'ta yapılan daha iyi bir çeviri aldı. 1865'te yapılan çeviri, kaynak dili Yunanca, İbranice ve Aramice olan ilk Arapça çeviridir. Bu çeviri 17 yılda tamamlandı. Önemli çevirmenlerden Eli Smith ve Cornelius van Dyck, çeviriyi yaparken kendilerine yardım etmesi için üç Arap mütercimi işe aldı. 1876 ile 1880 yılları arasında Beyrut'ta yayınlanan Arapça İncil, Smith van Dyck'ün yaptığı çeviri üzerine kurulmuştu. Bu çeviri de İbrahim el-Yazıcı'nın yardımıyla Batılı alim Augustin Rodet tarafından yapıldı. Daha sonradan özellikle Mısır ve Suriye'nin entelektüel öncülüğünü şekillendirecek olan dönemin en ünlü mütercimlerinden bazılarının, İncil'in bu yeni çevirilerinde katkıları olmuştu[324].

Bu mütercimler, Faris el-Şidyak, Butrus el-Bustani ve Nasif el-Yazıcı'ydı.

Muhammed Ali'nin çeviri programı 20 yıl sürdü. Bu dönemde çevrilmiş kitapların dağıtımı, küçük bir grup akademisyen, özellikle el-Alsun'un öğrencileri ya da eski öğrencileri ve belli bir alan bilgisine ihtiyaç duyan hükümet görevlileriyle sınırlı kaldı. Fakat bu kısa dönemde yapılan çevirinin etkisi çevrilmiş kitaplara ulaşan öğrenci zümrelerinden doğan Mısır'ın (Arap Dünyası'nda en önemli kültürel etkinin olduğu yer) yeni entelektüel öncülüğü için oldukça mühimdi. Bu öğrenciler sayesinde, Arap Dünyası'nın kalaniyla birlikte Mısır, 20. yüzyıla bir ilim zenginliğiyle ve modern dünyada yerini alan entelektüel merakla başladı.

20. Yüzyıl

Fransa, Britanya ve İtalya'nın 19. yüzyılın başından beri Arap Dünyası'nın farklı bölgeleri üzerine emelleri vardı ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarını savunamayacak kadar güçsüzleşiyordu. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Arap Dünyası'nın büyük bir kısmı işgal altına alındı. İngilizler; Mısır, Filistin, Sudan ve Irak'ı, Fransızlar; Kuzey Afrika ve Suriye'yi, İtalyanlar da Libya'yı işgal etti. Yüzyıllardır ilk kez Arap Dünyası ortak bir siyasi liderden yoksun kaldı. Bu ve bunun ardından da ayrı ulus devletlerin doğması bölgede kültürel değişimi getirdi. Bu değişimle de çeviri faaliyeti önemli ölçüde uzak kalmaya başladı. Bu topraklar kolay korunamayacak kadar büyük ve çeşitliydi.

Bu dönemde tutarlı bir Pan-Arap çeviri programı geliştirme çabaları olmuştu. Böyle bir girişim 1979 yılında Arap Eğitim, Kültür ve Bilim Organizasyonu (*Fi al- Adab wa-l-talif wa-l-tarjama* 1993: 171ff.) çatısı altında oldu. Bu komitenin tavsiyeleri; çevrilecek metinlerin seçimi için genel bir kriter geliştirmek, Arap Dünyası'ndaki mütercimlerin statüsünü yeniden değerlendirmek, dil öğrenme ve çevirmen eğitimi için tutarlı bir politika oluşturmak, çevirmenleri temsil etmesi için bölgesel ve Arap birlikleri kurmak ve çeviride kuramsal araştırmayı teşvik etmekte.

Bu iddialı programın bu güne dek izlenmediği görülmektedir.

Çeviri eğitim programları Arap Dünyası'nın farklı bölgelerinde varlığını sürdürmektedir. Bu programlar ya Tanca'daki Kral Fahd Çeviri Okulu'nda olduğu gibi bağımsız kurumlarda ya da Ürdün Yarmuk Üniversitesi ya da İskenderiye Üniversitesi'nde olduğu gibi üniversite bölümlerinde ya da bölümlerin bünyesindeki merkezlerde yapılmaktadır. Irak'ın Körfez Savaşı'ndan önce çeviri ve çevirmenler için sağlam profesyonel kurumları vardı; fakat günümüzde bu kurumlar hakkında güncel bilgiye ulaşmak zordur.

Baker, Mona (1998) "Arabic Tradition" in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Mona Baker (ed.). London and New York: Routledge, 316-325. [Çeviren: Figen Tuncer, Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü Lisans Bitirme Projesi, 2010. Her hakkı saklıdır]©

Tanca'daki Kral Fahd Çeviri Okulu *tercüman* adında yıllık bilimsel bir çeviri dergisi yayınlamaktadır. Bu dergide Arapça, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca makaleler bulunmaktadır.

Daha fazla okuma için;

El-Huri 1988; Hitti 1977/1970 (Bölüm 24); Hurani 1962; Lindberg 1978; Meyerhof 1937; Rosenthal 1975; Sadgrove 1996; Salama-Carr 1990; Stock 1978

MONA BAKER

Biyografiler

Bin İshak, Huneyn(809-73). Batı'da **Joannitus** olarak bilinir. Hıralı (bugünkü Irak'ta) bir Nasturi Hristiyandı. Kendisine "Mütercimlerin Prensi" diye ad takılmıştı. Abbasi döneminin en yetenekli ve üretken çevirmenleri arasındaydı. Arapça ve Süryanice biliyordu. Ünlü fizikçi ve mütercim Yuhanna bin Masaveyh'in yanında tıp okudu. Yunanca öğrenmeye başladı ve kariyerine Bağdat'ta bir fizikçi ve mütercim olarak başladı. Halife el-Memun tarafından kurulan ünlü tercüme odası Beyt-ül Hikme'nin başına geçti. Burada tüm bilimsel çeviri çalışmalarının sorumluluğunu oğlu İshak, yeğeni ve okulun diğer öğrenci ve üyeleriyle birlikte üzerine alıp, Aristo'nun eserlerinin bir çoğunu [325] (*Kategoriler, Fizik ve Magna Moralia*), Plato'nun *Cumhuriyet*'ini, Hipokrat'ın eserlerini, matematik ve fizik üzerine çeşitli bilimsel eserler, Tevrat'ın en eski Yunanca tercümesi de olmak üzere dönemin bilinen çok sayıda Yunan tıp eserini Süryanice ve Arapça'ya çevirdi. Bu büyük çeviri üretimini gerçekleştirirken Arapça'ya çok sayıda bilimsel terim kazandırdı. Bin-İshak el-Memun tarafından büyük saygı gördü ve bu dönemde, eğitimde önemli yere sahip zengin bir aile olan Banu Musa'nın desteğini ve hamiliğini aldı. el-Memun'un halefi el-Mütevekkil'in desteğini aldı. Fakat el-Mütevekkil kendisini halifenin düşmanlarından biri için ölümcül bir zehir hazırlamayı reddettiğinden bir yıl hapse attırdı(Hitti 1937: 313). Bin İshak, çeviriyi yapmadan önce kaynak metnin hatasızlığını doğrulamak için büyük çabalar sarfeden özenli ve şüpheli bir mütercimdi. Aynı zamanda onun çalışmalarını dönemin harfiyen çeviri anlayışından ayıran, metinlerinde anlamı çevirme yaklaşımını benimsemesiydi.

Rafael, Pere Antun (b. 1759). Mısırlı bir Katolik, Süryani papazıydı. 1798 yılında Napolyon tarafından kurulan Mısır Bilim Akademisi'nin tek Arap üyesiydi. 15 ve 22 yaşları arasında Roma'da eğitim aldı. Sidon'da dini metinler çevirerek 5 yıl geçirdi. Sonra dini bir görev için Roma'ya döndü. Doğum yeri olan Mısır'a dönmeden önce, Roma'da bir süre Arapça ve İtalyanca çeviriler yaptı. Mısır Bilim Akademisi'nin koyduğu Napolyon kararnamesi, Akademide sürekli bir Arap mütercim bulunması gerektiğini şart koydu ve Pere Rafael, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Komitesi tarafından bu göreve getirildi. Mısır'daki görevi sırasında Fransızlar için yoğun biçimde mütercimlik ve tercümanlık yaptı ve yasal kararnamelere ve benzer resmi belgelere imzasını atarken adını Baş Mütercim yazacak kadar önemli bir konuma geldi. Fransızların ayrılmasından sonra, Mısır'da iki yıl kaldı; fakat 1803'te Napolyon'a desteğinden ötürü Paris Oriental Enstitüsü'nde yardımcı doçentlikle ödüllendirileceği Paris'e gitti (el-Şayyal 1951).

Tahtavi, Şeyh Rifa Rafi (1801-73). Mısırlı bir eğitmen, mütercim ve Mısır'daki ilk çeviri okulunun kurucusuydu. El-Tahtavi Paris'te 5 yıl kaldı. Burada Fransızca üzerine yüksek lisans yaptı ve Fransız kültürüne karşı bir hayranlığı olmaya başladı. Mısır'a döndüğünde Muhammed Ali'nin yeni uzman okullarının birinde mütercim olarak çalıştı. 1835'te yeni nesil memurlar ve mütercimler yetiştirmek için kendi tavsiyesi üzerine kurulan en önemli dil okulu el-Alsun'un başına atandı. El-Tahtavi öğrencilere, kendi seçmiş olduğu kitapları çevirmelerinde rehberlik etti, Daha sonradan bu çevirileri gözden geçirip, bastırdı. Öğrencilerinin çalışmalarını gözden geçirmesinin yanı sıra, genelde tıp, yönetim ve teknoloji alanlarında olmak üzere çok sayıda çeviri de yaptı. 1850'de, kendisinin entelektüel ve siyasi sempatisini, özellikle de Fransız demokrasi modeli hayranlığını kabullenemeyen Hidiv Abbas tarafından bir tür ceza olarak Sudan'a gönderildi. El-Tahtavi Sudan'dayken Arapça'ya çevrilen ilk Fransız roman olan Fénelon'un *Telamak'ın Maceraları* adlı eserini çevirdi. Bu çeviri 1851 yılında tamamlandı ve 16 yıl sonra Beyrut'ta yayımlandı. Daha sonradan El-Tahtavi'nin Mısır'a dönmesine izin verildi. Mısır'da, bünyesinde bir tercüme odası da bulunan bir okula başkanlık etti. Bu yüzden, onun üstünlüğü, Fransız yasalarını Arapça'ya çevirmesiydi.